

MINISTERSTVO
PRO MÍSTNÍ
ROZVOJ ČR

T A

Č R

Program **Omega**

VZOROVÝ PŘÍKLAD VYUŽITÍ METODIKY SYSTEMATICKÉHO PŘEHLEDU POZNATKŮ PRO TVORBU A EVALUACI VEŘEJNÝCH STRATEGIÍ

Příklad č. 1: Jednotné balení tabákových výrobků

Martin Nekola, František Ochrana, Blanka Tollarová, Arnošt Veselý

Centrum pro sociální a ekonomické strategie, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Praha, prosinec 2017

Vzhledem k nízkému využívání systematických přehledů v České republice (s výjimkou medicíny) je pro ilustraci jednotlivých kroků zvolen praktický příklad, který byl v roce 2012 zpracován pro britskou vládu (viz Moodie et al., 2012; Stead et al., 2013). Jedná se o specifickou aplikaci systematického přehledu na oblast kontroly tabáku, která je vysoce relevantní i pro Českou republiku. V odborné komunitě i na Ministerstvu zdravotnictví probíhají diskuse o efektivnosti různých opatření tabákové kontroly a možnostech jejich zavedení u nás. Jedním z diskutovaných opatření, doporučených Světovou zdravotnickou organizací, je i zavedení tzv. jednotného balení tabákových výrobků (*plain packaging*).

Krok 1 – Vyjasnění potřebnosti a účelu přehledu poznatků

V roce 2011 přijala britská vláda strategický dokument *Healthy Lives, Healthy People: A tobacco control plan for England* zacílený na zlepšení regulace tabáku a v konečném důsledku snížení jeho užívání v populaci. Jednou z klíčových aktivit tohoto plánu byla i identifikace způsobů, jak snížit propagační působení obalů tabákových výrobků. Za tímto účelem byl vypracován systematický přehled aktuálních poznatků o dopadech jednotného balení tabákových výrobků.

Přehled byl zpracován z prostředků výzkumného programu britského Ministerstva zdravotnictví v rámci konsorcia sdružujícího pracoviště z několika britských univerzit a odborných pracovišť. Více informací a celou studii lze získat na [stránkách EPPI-Centre](#).

Krok 2 a 3 – Téma a zaměření přehledu dopadů jednotného balení; otázky pro přehled

Cílem přehledu bylo ověření dopadů jednotného balení tabákových výrobků. Konkrétně studie vyšla z doporučení Světové zdravotnické organizace, podle které může jednotné balení ovlivnit tři oblasti: a) snížení přitažlivosti, b) zvýraznění varovných nápisů/obrázků a jejich dopadů a c) snížení využívání obalů, které mohou mást spotřebitele ohledně škodlivých účinků tabákových výrobků. Přehled nicméně sledoval i další případné dopady jednotného balení identifikované v odborné literatuře a specificky sledoval, zda se dopady liší podle věku, pohlaví, etnické příslušnosti a socioekonomického statusu.

Za tímto účelem stanovili autoři přehledu následující otázky:

1. Jaké efekty má jednotné balení na:
 - a. přitažlivost balení nebo samotného produktu;
 - b. význačnost a efektivitu zdravotních varování na obalu;
 - c. vnímání síly a škodlivosti produktu.
2. Existují nějaké další možné pozitivní nebo negativní dopady jednotného balení?
3. Jak se liší dopady podle věku, pohlaví, etnické příslušnosti a socioekonomického statusu?
4. Jaké faktory podporují nebo naopak omezují dopady jednotného balení?

Z otázek je patrné, že přehled zahrnoval celou populaci bez omezení a neomezoval se na konkrétní země nebo regiony. Zároveň je příznačné, že autoři studie měli za úkol sledovat i širší ekonomický, a především politický kontext, ve kterém se jednotné balení zavádělo. Porozumění a postoje jednotlivých aktérů (politiků, kuřáků, nekuřáků, výrobců, prodejců a dalších) představují důležitý aspekt pro implementaci opatření a mohou ovlivňovat i jeho účinnost.

Krok 4 – Stanovení kritérií pro zahrnutí poznatků a jejich vyhledání (vyhledávací strategie)

Přehled byl zamýšlen jako úplný a kritéria pro zahrnutí byla proto poměrně obecná. Do přehledu byly zahrnuty všechny studie splňující následující kritéria:

- publikovány v roce 1980 a později (první autorům známá studie byla publikována v r. 1987)
- zahrnující lidskou populaci
- pojednávající o tabáku
- pojednávající o obalech
- pouze primární výzkum (specificky byly zahrnuty průřezové výzkumy, kvalitativní studie, studie využívající smíšenou metodologii a intervenční studie; přehledové studie byly vyloučeny)

Z uvedených kritérií je patrné, že autoři se neomezili pouze na anglicky psané studie a vyhledávací dotaz opravdu identifikoval i několik studií ve francouzštině. Ty byly následně přeloženy do angličtiny a zahrnuty do přehledu. Autorům se také podařilo získat přístup k několika nepublikovaným studiím, které byly v té době teprve v recenzním řízení. Samotné vyhledávání proběhlo ve 21 databázích z oblasti zdraví, veřejného zdraví, sociálních věd a sociální péče. Vyhledávací strategie zahrnovala slovníkové i textové vyhledávání a byla nejprve otestována v databázi PubMed a poté upravena pro jednotlivé databáze. Databáze byly následně doplněny o další možné zdroje dat (webové stránky, Google Scholar, knihovnu dokumentů tabákového průmyslu), ruční dohledávání citací a osobní kontaktování lidí, kteří se někdy podíleli na výzkumu balení tabákových výrobků nebo na toto téma publikovali.

Vyhledávací dotaz pro textové vyhledávání se skládal z různých výrazů pokrývajících koncepty tabáku a jednotného balení ve vymezeném časové rozpětí. Např. koncept tabáku zahrnoval následující termíny: cigar\$, hand-roll\$, HRT; make-your-own; MYO; roll-your-own; RYO; smok\$, Tobacco; kretek; bidis; beedis; Snuff; chew\$; gutk\$; zarda; pan mas\$; paan; Betel; Beedi; Bidi; Rollie\$; (nicotine). Pro slovníkové vyhledávání byl potom koncept tabáku zahrnut pomocí následujících kategorií v závislosti na konkrétní databázi: Tobacco products; Cigarettes; Tobacco industry; Smoking cessation; Tobacco use. Všechny výrazy/kategorie byly spojeny pomocí operátoru OR.

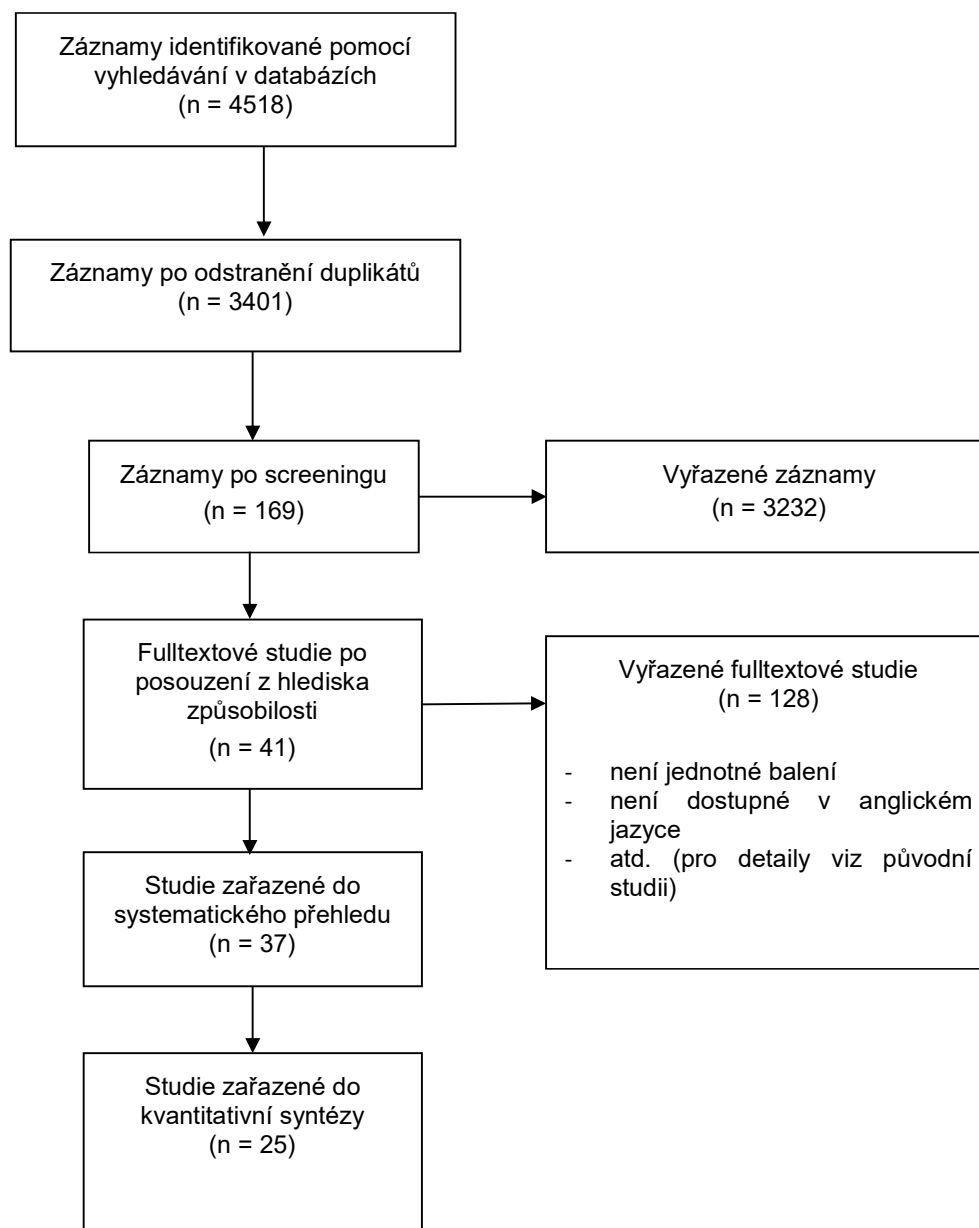
Krok 5 – Vyhodnocení kvality a relevance poznatků

Vyhledávací dotaz identifikoval více jak čtyři tisíce citací, z nichž více jak tisíc představovaly duplicitní citace. Rychlý screening názvů a abstraktů dále vyselekoval 169 studií, jejichž plný text byl následně

posouzen z hlediska stanovených kritérií. Celkem bylo vybráno 41 studií pro detailnější vyhodnocení kvality. To proběhlo na základě specifických kritérií pro každý typ studie (výběrové šetření, kvalitativní studie, intervenční studie). Kritéria jsou popsána ve zdrojové studii (viz Moodie et al., 2012, pp. 19–20). Hodnocením nakonec neprošly 4 studie z důvodu nekompletní analýzy (2) a nízké kvality (2), takže pro zpracování bylo vybráno celkem 37 studií.

Vybraný příklad je zajímavý také z toho důvodu, že ilustruje obecnou použitelnost dosud uvedených kroků pro různé typy přehledů. Autoři totiž na základě jednoho vyhledávání zpracovali přehledy dva – jeden integrativní (tj. pracující jak s kvantitativními, tak kvalitativními poznatky) a jeden souhrnný pouze pro kvantitativní studie (viz Stead et al., 2013). Následující schéma výběru tudíž zobrazuje ještě poslední krok – vyloučení studií, které neměří dopady jednotného balení kvantitativně (celkem 12).

Schéma 1: PRISMA diagram

Zdroj: upraveno podle (Moodie et al., 2012, p. 3)

Krok 6 – Extrakce a syntéza poznatků

Extrakce poznatků proběhla u všech 37 studií, které prošly procesem výběru popsaném výše, a byly popsány jejich hlavní charakteristiky. Většina studií byla kvantitativní a nejvíce jich vyšlo v roce 2011. Geograficky pokrývaly Austrálii (10), Kanadu (6), Velkou Británii (6), Nový Zéland (5), Francii (5), Belgii (1) a Brazílii (1) a velikost vzorku se pohybovala od více jak 14 tisíc do 20 respondentů. Šestnáct studií se zaměřovalo na mladé lidi a osm pouze na kuřáky.

Pro každou studii byl vytvořen tabulkový záznam, který stručně shrnoval její cíl(e), výzkumný design, populaci, popis jednotného balení použitého ve studii, povahu komparace (např. srovnání jednotného balení se značkovým), typ zjištění ve vztahu k zaměření přehledu a relevance/kvalita studie (viz výsledná tabulka Moodie et al., 2012, pp. 25–37).

Pro účely strukturace a syntézy poznatků přehledu vytvořili autoři typologii jednotlivých dopadů, které vybrané studii měří. Identifikovali celkem 11 typů dopadu, které následně seskupili do pěti ústředních témat vzhledem k cílům přehledu:

- dopad jednotného balení na přitažlivost (přitažlivost balení a produktu; postoje přesvědčení nebo pocity ohledně balení nebo produktu; vědění, postoje, přesvědčení nebo pocity ohledně značky, preference ohledně balení),
- dopad jednotného balení na význačnost a efektivitu zdravotních varování na obalu,
- dopad jednotného balení na vnímání síly a škodlivosti produktu (vnímání síly a škodlivosti produktu; vědění o škodlivosti tabáku a jednotlivých složek nebo ingrediencí),
- dopad jednotného balení na postoje, přesvědčení, úmysly a jednání spojené s kouřením,
- faktory podporují nebo naopak omezují dopady jednotného balení (podpora jednotného balení v populaci)

Jednalo se tedy o narativní syntézu v podobě tzv. tematického shrnutí. Ta byla zvolena z důvodu vysoké rozmanitosti zařazených studií z hlediska populace, typu intervence, srovnávaných typů balení a výsledků. Aby se autoři vyhnuli možnému zkreslení, které může přinést jednoduché porovnání počtu studií s pozitivním a negativním výsledkem (tzv. *vote counting*), uvádějí vždy na začátku každé sekce věnované výsledkům přehlednou tabulku shrnující směr dopadu pro jednotlivé studie. Navíc, u studií neuvádějících sílu účinku (*effect size*), autoři tento klíčový ukazatel sami dopočítali (pokud to bylo z dostupných dat možné). Výsledkem byla obsáhlá narativní syntéza každého z pěti témat, která zahrnovala úvodní shrnutí klíčových poznatků a detailní popis zjištění včetně syntézy poznatků pro sledované podskupiny (viz Moodie et al., 2012, pp. 38–83).

Krok 7 – Interpretace a prezentace poznatků

Zjištění z narativní syntézy byla následně diskutována s ohledem na cíle přehledu a jeho výzkumné otázky. Autoři studie konstatovali, že našli pádné důkazy podporující předpoklady Světové zdravotnické organizace ohledně působení jednotného balení. Konkrétně se ukázalo, že jednotné balení:

- snižuje přitažlivost produktu a hodnocení jeho kvality; snižuje pozitivní identitu a osobnostní charakteristiky kuřáka spojené se značkou;
- zvyšuje působení zdravotních varování (kuřáci si je lépe vybavují, více jim věří a považují je za závažnější);
- snižuje nejasnosti ohledně škodlivosti produktu.

Dále se ukázalo, že jednotné balení pravděpodobně oddaluje počátek kouření u mladých lidí a podporuje kuřáky v jejich rozhodnutí s kouřením přestat. Existují také náznaky, že nekuřáci a v menší míře i kuřáci podporují jednotné balení, především s ohledem na možný odrazující efekt na mladé lidi.

Autoři na závěr také diskutovali silné a slabé stránky studie. Ty slabé spočívaly především v nedostatku robustních studií (především experimentálních a longitudinálních studií) vzhledem k relativně nedávnému a omezenému zavádění jednotného balení ve světě. Do přehledu tak byly zahrnuty především korelační studie, u kterých nelze jednoznačně určit kauzalitu. Část studií také nebyla reprezentativní a celkově převažovaly studie z bohatých zemí s relativně restriktivní protitabákovou politikou. Některé z nich navíc neprošly recenzním řízením. Určitá omezení s sebou přináší také to, že se vybrané studie nezabývaly potenciálně důležitými prvky balení (např. tvarem nebo velikostí).

Použitá literatura

Moodie, C., Stead, M., Bauld, L., McNeill, A., Angus, K., Hinds, K., ... O'Mara-Eves, A. (2012). Plain tobacco packaging: a systematic review. Retrieved from <http://dspace.stir.ac.uk/handle/1893/24420>

Stead, M., Moodie, C., Angus, K., Bauld, L., McNeill, A., Thomas, J., ... Bryce, S. L. (2013). Is Consumer Response to Plain/Standardised Tobacco Packaging Consistent with Framework Convention on Tobacco Control Guidelines? A Systematic Review of Quantitative Studies. *PLOS ONE*, 8(10), e75919. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0075919>